

ETNOLOGIJA JE POVSOD

Govor Murkove nagrajenke za leto 2021/2022

Res je, pri svojem delu nisem izhajala iz množice teorij. Tudi za Velike ideje mi ni bilo mar, izkušnje so me naučile, da so Velike ideje praviloma porodile gorje, gorje malemu človeku. Njemu sem se posvečala sočasno kot človek in kot raziskovalka. Izhajala sem iz lastnih izkušenj in izkušenj ljudi, ki so mi prihajali naproti – njihove izkušnje sem vsrkala vase in so sedaj del mene. Vselej sem želela razumeti svoja dejanja, čustvovanja in doživljanja, samo sebe v spletu odnosov z drugimi ljudmi, ki so izvirali iz različnih časov in krajev. Takšna naravnost me je silila iskati odgovore na tako imenovani etnološki teren, to je na domove ljudi, ki so nastopali v mojih etnografskih zgodbah. Temelj mojega dela je torej življenjska zgodba, kot se je v času pripovedovanja ohranila v spominu mojih sogovornic in sogovornikov. Na to debelno osnovo so se cepile teme, ki jim je veljala moja pozornost.

Etnologije, vede, ki preučuje način življenja, si pravzaprav nisem izbrala sama. Namesto mene jo je izbrala moja življenjska usoda, ki me je, sedemletno siroto iz nemškega velemesta, pripeljala v vas Dobrava ob reki Krki pod Gornjanci. Tu sem se 13 let urila v metodi opazovanja z udeležbo. In v avtoetnografiji.

V tej zeleni pokrajini so svoj prostor našla bitja, ki sem jih dotlej poznala le iz Grimmovih pravljic. Močvirne travnike z rumenimi kalužnicami so naseljevale eterične vile, v gozdu so v trhlečih štorih prebivali škratje. Moja domišljija je v tej pokrajini znala najti uteho za mojo bolečino in navdihe za raziskovanje. Za drevesi so rasle rdeče mušnice, ki so mi razveseljevale srce. Nabirala sem jih za svojo staro mamo, ki jih je dala v posodice, vanje nalila sladkano mleko, posodice pa enakomerno razporedila po okenski polici. »*To je za muhe, da boš vedla!*« mi je razložila. To je bil prvi nauk iz nabiralništva in ekologije.

Od tega sveta se nisem nikoli poslovila; v študentskih letih sem ga celo iskala.

V vinogradih pod Bohorjem so me ljudje spoznali s tako rekoč endemično vrsto bajeslovnega bitja – Telebo, ki je varovala grozdje pred poželjivimi očmi otrok – grozdja se ne sme krasti. To pravilo so morale upoštevati tudi lačne nosečnice, ki jih je pot vodila mimo vinogradov, morda na težko dnino. Saj vemo: »*Delala sem do zadnjega!*« Tudi moja stara mama, ki je dvanajstkrat rodila. V tem času sem začela raziskovati življenje kmečkih žensk. Kako so nosile in rodile svoje otroke, kako so preživljale otročniško dobo, kako so vstopile v materinstvo in bile matere. Njihova reproduktivna zgodovina je bila jedro njihove življenjske

zgodbe. »*Kje ste pa vi mene našli v tem kotlu? Jest sem rodila sedem otrok, pa eno mrtvorojeno punčko,*« me je že na pragu sprejela moja sogovornica. Ne spomnim se, ali me je bila sploh pozdravila.

Na Dobravi sem opazovala življenje žensk, ki so trdo delale na poljih in doma. Prav čudila sem se, da se ne sprehajajo okoli z dojenčki v vozičku, še več, v vasi nisem videla nobenega vozička. Za ukvarjanje z otroki niso imele veliko časa, pretirano pestovanje in *kuševanje* še ni bilo tako v navadi. Jaz pa sem to pogrešala. Moj stari oče me je prvič objel in poljubil, ko je že ležal na smrtni postelji. In tako sva se razšla in odšla vsak v svoj svet. To je bil nauk o ljubezni. Otroci so se mi zdeli nekoliko zanemarjeni in umazani, če sem iskrena – prav tako odrasli. Hitro pa sem spoznala, da so umazani ljudje lahko čisti, čisti v srcu. Srčne spomine imam na nekoliko umazane roke vaških tet, ki so mi rade dale kakšen priboljšek. Pa ne samo meni, siroti, tudi drugim otrokom – takšna je bila pač navada. Zgarane in razpokane roke moje stare mame so do smrti mesile kruh. Tudi jaz sem štiri leta jedla njen kruh. Takrat sem sanjala o žemljah, danes pa o kruhu – o njenem kruhu. Še sem doživela, kako so bile matere ponosne na svojega otroka, ko je že znal z rokami narediti *bugca* za kos kruha. »*Nared bugca, pa boš dubu.*« Čudno se mi je zdelo, da imajo kruh bolj v čislih kot cvetačo, ki je, začuda, sploh ni bilo. To je bil nauk o kruhu. Kopalnice in notranja stranišča so bili še redki. Stara mama me je kopala v nekem lesenem, nekoliko večjem škafu; v njem je včasih skubila kokoši, kadar jih je zaklala več. Spopasti se s to okoliščino je pomenilo, da sem šla preko sebe. To je bil nauk o bivalni kulturi.

Otroci so se posmehovali sosedomi punčki, ki je bila slaboumna. Imela je eno samo gumijasto igračko, *poba*, ki ga je povijala v cunje. Skupaj sva se igrali. Ocenila sem, da gre njej morda še slabše kot meni. Zanimivo, ne? Raziskovalci radi tako komentiramo težke življenjske izkušnje svojih informatorjev. Na tem mestu moram povedati, da mi ta izraz ni ljub. Je brezoseben. Jaz pa nočem biti brezosebna in tudi drugih nočem razosebiti.

Sama sem doživela kar nekaj zanimivosti. Izkusila sem zlaganost in cinizem slogana »*vsii drugačni, vsii enakopravni*«. Ko sem zbolela za epilepsijo, so na hitro ugotovili, da se bom težko poročila na kmete. Joj, posebna sem bila že kot otrok! »*Vzemi ženico sebi vrstnico.*« Fizični antropolog Božo Škerlj je pravilno razvozlal evgeničen pomen tega pregovora, ko pravi: »*To je važen evgeniški opomin v vsakem, tudi rasnem oziru. Le to naj se družii, kar spada skupaj. Le oni*

* Irene Rožman Pišek doc. dr. etnologije in kulturne antropologije v pokoju, Novo mesto; jelene.rozman@gmail.com.

imajo lahko polnovredno potomstvo, ki so sami polnovredni, dedno zdravi.« Pogosteje bi morali prebirati pregovore, naše ali latinske, v njih bomo našli veliko *štofa* za kontemplacijo. Evgenika je še med nami, je v nas. Saj veste, da otroci, ki niso normalni, niso zaželeni, jih je treba že v nosečnosti odkriti in eliminirati. Da ne bojo v breme družini in družbi, predvsem pa sebi. Bogi revež! Vsak po svoje. To je bil nauk iz evgenike. Sedaj vem, kje mi je mesto. Zanimivo, ne?

Videli bomo še, kaj bodo malemu človeku prinesli sedaj tako *nobelšni* arheogenetski projekti, s katerimi znanstveniki ugotavljajo, koliko odstotkov Irca, Nemca, Američana je v nekem individuumu. Ali nam to ni že od nekod znano? Medkulturni programi so se mi zamerili že v zgodnjem otroštvu, nisem se mogla načuditi dejstvu, da so me v Nemčiji zmerjali z Jugoslovanko, na Dobravi pa z Nemko. Čudno, sama sem se imela za Hrvatico, po očetu. Kaj torej sem? Morda pa sem številka 15419? Še sama ne vem. To je bil nauk iz *multi-kulti*.

Ciljno raziskovalni, temeljni, aplikativni projekti gor ali dol, povem vam, težka bo. Velikokrat so ti projekti sami sebi namen, zagotavljajo namreč denarna sredstva vpletenim, samo diskriminirani subjekti od njih nimajo nič. Pa saj to ni pomembno, pomembno pa je, da so elaborati politično korektni. To pa je nauk iz lastne karijerne izkušnje.

Po prihodu na Dobravo sem se močno navezala na domače živali, še posebej na mogočnega vola in radovedne svinje. Takrat še nisem vedela, da se bosta kot spremljevalca pojavljala v življenjskih zgodbah mojih sogovornic. Ženske so se rade pohvalile s svojo doto: »A, sem mela veliko doto, dva para volov!« Kmečka ženska je bila s svinjami tesno, skoraj materinsko povezana. Spremljala jih je od rojstva do smrti. Stara mama mi je govorila: »Veš, pujcke moraš ahtat!« ko jim je dragocen kruh dajala za priboljšek. Takšna skrb me je presunila, mislila sem si, da bi tudi jaz rada dobila kakšen priboljšek. Ni minilo veliko časa, ko sem prvič videla, kako so odpeljali majhne pujske na sejem, potem pa še, kako so zaklali svinjo, ki je gotovo že večkrat povrgla. Ta dogodek je bil zame na meji vzdržnega. Čez veliko let so mi ženske pripovedovale, da niso smele biti prisotne pri samem zakolu, ko so bile noseče. »Veste, otrok bi lahko bil morilec,« so mi pojasnjevale. Pa tudi smilila se jim je uboga žival, še mojemu staremu očetu, ki jo je zaklal. Za preživetje, ne za prenažiranje! Že v prvih raziskovalnih letih sem se morala strinjati z odličnim antropologom Robertom Minnichom, ki je raziskoval furež v Halozah: »Uboj teh najbližjih, v kmečki družbi udomačenih družabnikov, njenih svinj, je moralni prekršek, ki doseže vrhunec v dramtizaciji osnovnih vidikov lokalnega družbenega in moralnega reda« (Minnich 1987: 136–143). Kdo izmed nas ne pozna fotografskega cikla Koline Stojana Kerblerja? Otroci s postelje brez nasmeška opazujejo zaklano svinjo, ki leži v sobi na parah. Joj, kot da sem uzrla sebe.

Babica Natalija Krajnik iz Baške grape mi je pripovedovala o svojem boju z nosečnico, materjo štirih otrok, ki

Irene Rožman Pišek po končani slovesnosti (foto: Zora Slivnik Pavlin, 11. 11. 2022).

je kljub rizični nosečnosti odklanjala oskrbo v materinskem domu na Jesenicah. »Da boste šla čakati u materinski dom.« »Ki boste vi, sej sem skuz normalno rodila, ne grem, jest mam mičkene prašiče, jest mam štir atrače mičkene, kam bom šla?!« Ka mičkene prašiče je treba futrat usake štir ure,« jih je opravičevala. »Ja, to vem.« »A, ste vi tud s kmetov? O, hvala Bogu, potle vi to zastopte!« Razumela sem njo in njene kmečke ženske; že iz otroštva vem, kaj je to preživetje. Pa saj to preučujemo, kajne, način preživetja, ne način življenja.

V nemškem vele mestu kolin nismo poznali. Šele v srednji šoli sem slišala za klavnico, hišo groze. Ameriški pisatelj Upton Sinclair (1878–1968) v svojem romanu *The Jungle* (Džungla), ki je izšel leta 1906, to grozo nazorno tudi predstavi (gl. Sinclair 1995). Opisuje strahote in posledice, ki jih je zadala mesna industrija živalim, klavcem, mesarjem in njihovim družinam. V čikaški klavnici je v začetku 20. stoletja svoje življenje izgubil moj stari oče, ki je šel v obljubljeni deželni s trebuhom za kruhom. Tako je tudi moj oče postal sirota. Zanimivo, ne?

Po izidu te knjige so humanisti začeli raziskovati različne vidike mesne industrije. Nekatere skrbi zdravje delavcev in delavk, ki so iz najnižjega socialnega sloja, to so *prišleki* – *Refuges willkommen*.

Zanimivo, ne?

O domačih, veselih kolinah imamo že dosti napisanega, nimamo pa še dobre etnografije klavnice. To se dobro sliši! To bi bil dober projekt! Takšen projekt bi znal zanimati našega »Velikega brata«, Javno agencijo za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, skrajšano ARRS, ki od raziskovalcev po vsej sili zahteva, da so njihovi projekti za povrh še družbeno in ekonomsko upravičljivi in uporabni. Tu se nam ponuja velika prilika. Saj si država želi zdravih

državljanov, mar ne? Pogledajte, koliko družbo stanejo bolniške – *absentizma je odločno preveč!* Le zakaj? Čaka nas še veliko, ne lahkega, terenskega dela. Pa bomo zmogli, saj *etno je fletno*, bo že nekako šlo.

Na Dobravi sem izkusila tudi lakoto, od takrat jem bolj malo. Kot deklica šibkega zdravja sem verjetno preveč delala, toda hrano sem odklanjala, ker mi jo je stric očital. »Jela bi, delala pa ne bi!« je stric komentiral mojo požrešnost. V tistem času kmečki ljudje sicer niso več stradali, hrane pa vendarle ni bilo v izobilju. V nekaterih predelih Slovenije pa so bili vseeno ženske in otroci še ne ravno lačni, siti pa tudi ne. Moji stari starši niso poznali nemškega jogurta, pomfrita, palačink, banan, pač pa kislo mleko, restan krompir, šmorn in slive.

Počasi sem se le kulturno asimilirala na novo življenje. Bi mi bilo pa veliko lažje, ko bi vedela, da se tej stvari tako *visokostno* reče.

Morda sedaj že mislite: »Kaj se pa gre, vse je aber bei uns im Deutschland!« Tako so mislili moji sorodniki, jaz pa vem samo to, *taku je blu*. S temi besedami so moje sogovornice skoraj vedno podkrepile svoje težke življenjske izkušnje. Letos spomladi sem obiskala svojega sogovornika izpred dvajsetih let, da mi pove kaj o volu, ki sem ga začela pogrešati, saj jih v Gorjancih že zdavnaj ni več. Ni mi znal povedati ničesar o volu, ker volov niso imeli; bili so prerevni. Pripovedoval pa mi je o svojih revnih starših, ki so peš z grabljami na ramenih odšli čez Gorjance vse do Metlike, da bi jih tam prodali za nekaj dinarjev. Njegovo sestrico so poslali služiti v sosednjo vas, ko je bila stara pet let, njega so sedemletnega oddali k sosedom služiti za pastirja. »Tam sem dobil veliko batin, pa sam en košček kruha na dan. Ja, *taku je blu*,« in potekle so mu solze. Komaj sem zadrževala jok. Spomnila sem se na svoje veliko, dolgo etnološko potovanje, na katero sem se podala, ko sem bila stara sedem let. To potovanje je bilo prav posebna oblika vpeljevanja in spoznavanja nečesa novega – novega sveta, novih ljudi in bitij – in same sebe v nastali praznini. Od takrat jo zapolnjujem z iskanjem raznovrstnih smislov. Tudi to je zanimivo.

Težko si predstavljamo ali razumemo to izkušnjo. Saj to ni pomembno, pomembno je, da sočustvujemo. Jaz zelo sočustvujem z malim človekom, v vsej njegovi bedi in nesreči, sočustvujem z zavrženimi živalmi, tudi rožami. Vémo; pripovedovanje življenjske zgodbe niso toliko spomini zgodovinskih dejstev, ampak spomini na čustva. Ničkolikokrat sem doživela, da je ženska med pogovorom naenkrat začela ihteti: »Ne, ne, ne morem! Pustiva to! Gospa, boste eno kavico?« »Bom, z veseljem, prosim.« Koliko kav sem popila. Res je, revne kmečke ženske in njihove otroke so dajali v nič. Mene in mojega nezakonskega brata pa tudi. Nezakonski otroci, sirote in starostniki so še posebej primerni za kakšen udarec in poniževanje. Zato čutim z njimi, zato me vleče k njim, pri njih sem dobrodošla. Letos sem po 11 letih ponovno obiskala nekatere babice. S svakom Blažem

in njegovo ženo Cvetko sem letos poleti obiskala babico Natalijo Krajnik, ki sedaj živi v tolminskem domu starejših občanov, kjer se je zaposlila v 1970. letih. Spomnila sem se na njeno pripoved, kako je takrat doživljala starostnike. »Ja, to je od rojstva k smrti. Nosečnica je lepa, mlada žena, porodnica, otročnica, to so same mlade, otrok je bil predšolski, in taku naprej. Sem bla samo z mladim, nikol nisem bla stara 58 let. Se niso leta štele, ko sem pršla pa u dom, sem bla pa takoj 90 let stara. ‚A, ste vi sestra, ste vi? Ki ste rekli, ne slišim?‘ Pa je hodu taku naprej, zmedenu. Pa sem si mislila: ‚A, je mogoče, de je to bil enkrat novorojenček? Ka je mogoče, de je bil 20 let star, de je plesu, de je šel po zraku?‘ Devetdeset let sem bla stara takoj!« Sedaj ima 84, jaz pa 57 let. Ali je mogoče, da sem bila stara 7 let, da sem nabirala mušnice in videvala škrate? Kako čas beži! Tudi mi bomo enkrat na njenem mestu. Tudi to je zanimivo.

Ravnam se po navodilih generacij etnologov in etnologinj, ki jih ni več med nami. »Rešimo izročilo, rešimo ga poza-be.« Vsa dediščina se prenaša samo iz oči v oči. Babice so z mano delile svoje življenje z upanjem in vero, da ga bom dala na svetlo. Trudim se.

Preučevala sem rojstvo, rojevanje, ki ga sama nisem izkusila. Ne, ni bil to razlog, da sem si izbrala to temo, izbrala sem si jo, ker sem izkusila smrt svojih staršev, smrt, ki daje legitimnost rojstvu, življenju. Zanimivo, ne?

Nesporno, terensko delo je bilo ustvarjalno. Z ženskami sem si izmenjala izkušnje, vrednote, znanje; to pa je spodbudilo moje razmišljanje in me vodilo k novim razglediščem na življenjske reči. Ni me zanimala samo tista realnost, ki je obdajala moje sogovornice, ampak tudi tista, ki je bila v njih. Ni me zanimal sam dogodek, ampak dogodek čustev, doživljanja. Zanima me duša dogodka. Zame so čustva realnost. Kaj je bolj čustvenega od rojstva ali smrti otroka, ki ga doživita mati in njena porodna pomočnica? Njihovi spomini so bili novo rojstvo preteklosti. Med pripovedovanjem so ustvarjale, na novo pisale, svoje življenje. Vsaka moja sogovornica je kričala svojo zgodovino, svojo resnico, ki je naša dediščina. Vestno sem jo beležila, kot človek in kot raziskovalka. Danes imam zato nič točk in nekaj citatov. Ne, jaz nisem evidenčna številka 15419, skupek točk in citatov! Jaz sem Irene Rožman Pišek, mali človek, raziskovalka, etnologinja. In lanskoletna Murkova nagrajenka. Hvala ti, Ivanka, hvala naši kolegici Ivanki Počkar, moji prvi terenski učiteljici.

Hvala mojemu možu Alešu Pišku za njegovo ljubezen in podporo.

Viri in literatura

MINNICH, Robert: The Gift of Koline and the Articulation of Identity in Slovene Peasant Society. *Glasnik SED* 27/1–2, 1987, 115–122.

SINCLAIR, Upton: *The Jungle*. New York: Barnes and Noble, 1995 [1906].

Irene Rožman Pišek govori zbranim v gostilni Hudoklin v Velikih Brusnicah (foto: Zora Slivnik Pavlin, 11. 11. 2022).

Vrhkletna hiša v Gorenjem Suhadolu (foto: Zora Slivnik Pavlin, 11. 11. 2022).

S KRANJSKE NA ŠTAJERSKO IN NAZAJ Rajža ob podelitvi Murkove nagrade na martinovo 2022

Rajža je 11. novembra 2022, ob priložnosti svečane podelitve Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkovih listin, nosila poveden naslov, ki opiše mojo življenjsko in raziskovalno pot – S Kranjske na Štajersko in nazaj. Rajžo smo začeli na Kranjskem, natančneje v župniji Velike Brusnice, katere prebivalci so me kot raziskovalko gostili celih 18 let!

Kot gosti presenečenja so pri ekskurziji sodelovali še naša kolegica, etnologinja Marinka Dražumerič, domačin iz Gabrja, sicer novinar pri časopisu *Dolenjski list*, Martin Luzar, in Marko Kragelj, ki je v istoimenski vasi pri starih starših preživljal svoje šolske počitnice.

Pot smo začeli pri gostilni Hudoklin; pred njo sva z Marinko Dražumerič pričakali udeležence in udeleženke. Ta gostilna je znamenita po tem, da so po krstu otroka radi zavili vanjo in na otrokovo zdravje spili kakšen glaž vina ali dva. To in še več mi je povedala pokojna gostilničarka, s katero sem opravila veliko uradnih in neuradnih intervjujev, običajno takrat, ko sem prišla v gostilno na delavsko malico. V gostilni smo spili kavo in pojedli rogljičke, tu se je začela naša rajža, ki smo jo tudi zaključili v gostilni Hudoklin, tokrat v Gabrju. Takšen itinerar odlikuje vsakega pravega dolenjskega etnologa. Tudi jaz sem mu sledila. Saj kolegic

in kolegov in drugih udeležencev nisem imela kam peljati po ogledih; po mojem videnju se ta župnija ne ponaša s kakšnim kulturnim spomenikom.

V vasi Gorenji Suhadol pa je mogoče videti še tri lesene vrhkletne hiše in samostojno stoječe, lesene svinjake, ki bodo, kot je bilo videti, kmalu podlegli zobu časa. Škoda, pa tako so mi všeč.

Ker nas je preganjal čas, kot to pritiče sodobnemu človeku, si teh znamenitosti nismo šli ogledati. V 20 letih so nekatere znamenitosti izginile, druge pa čakajo dan, ko bodo postale znamenite. Zgradili so pločnik, napeljali javno razsvetljavo, postavili bankomat, na mestu, kjer je stala Cerkev sv. Družine s fresko na zunanem zidu, pa sedaj stoji gigantsko, prav neokusno razpelo. Čemu in komu?

Družine so si v novem tisočletju začele postavljati hiše čudnega izgleda, ki se ponašajo z nekakšnim oglatim izbočenim prostorom, ki me spominja, recimo, na sodobno družinsko kapelico. Tu in tam se je za okras ohranila pritična prazna hiša s tridelnim tlorisom. Verjetno jih bodo kaj kmalu porušili, kot so ne hišo, ampak dom gospoda Mihe Rukša, ki jo pogreša, tako kot svojo ženo, ki mu je lansko leto umrla. »*Sedaj živim v gradu, poglejte, kavč, hladilnik, samo žene nimam več,*« se mi je potožil. Pred

* Irene Rožman Pišek, doc dr. etnologije in kulturne antropologije v pokoju, Breg 5, 8000 Novo mesto; jelene.rozman@gmail.com